

ОЗНАКИ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

THE FEATURES OF LEGAL FACTS IN SOCIAL SECURITY LAW

Бородкін М.В.,

*аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Статтю присвячено дослідженню характерних властивостей юридичних фактів у праві соціального забезпечення, які визначають схожість цього явища з відповідними об'єктами пізнання в інших галузях права, а також їх суттєві відмінності. Доведено, що ознаки досліджуваної правової категорії поділяються на видові й родові. Сформульовано їх перелік та розкрито зміст.

Ключові слова: юридичні факти, правовідносини у сфері соціального забезпечення, ознаки, соціальний ризик.

Статья посвящена исследованию характерных признаков юридических фактов в праве социального обеспечения, которые определяют сходство данного явления с соответствующими объектами познания в других отраслях права, а также их существенные отличия. Доказано, что признаки исследуемой правовой категории делятся на родовые и видовые. Сформирован их перечень и раскрыто содержание.

Ключевые слова: юридические факты, правоотношения в праве социального обеспечения, признаки, социальный риск.

The article is devoted to the study of characteristic features of legal facts in the law of social security, which determine the similarity of this phenomenon with the corresponding objects of cognition in other branches of law, as well as their essential differences. It is proved that the features of the legal category under study are divided into generic and specific. Formed their list and disclosed the content.

Key words: legal facts, legal relations in the law of social security, features, social risk.

Постановка проблеми. За сучасних економічних і політичних умов розвитку України правовідносини у сфері соціального забезпечення набувають нових рис, що спричинено зростанням значення належної реалізації права на соціальний захист, збільшенням переліку обставин, які зумовлюють виникнення цього права.

Такими обставинами є юридичні факти, учення про які належить до фундаментальних основ науки права соціального забезпечення. Однак воно не втрачає своєї актуальності у зв'язку з динамічністю законодавства у сфері захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків, появою нових їхніх властивостей.

Аналіз останніх досліджень. Юридичні факти в праві соціального забезпечення неодноразово були об'єктом дослідження таких науковців, як М.Г. Александров, В.С. Андреев, М.Л. Захарова, Н.І. Иванова, В.Б. Исаков, В.О. Котюк, О.Е. Мачульська, А.Р. Мацюк, В.Ф. Мелашенко, М.К. Подберезський, О.І. Процевський, В.О. Тарасова, Е.Г. Тучкова, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків та інші. Однак більшість згаданих науковців проводили дослідження юридичних фактів ще за часів СРСР або в умовах переходу України до ринкової економіки, тобто без урахування сучасних ринкових перетворень у суспільстві, у тому числі у сфері соціального захисту.

У зв'язку із цим метою статті є дослідження ознак юридичних фактів у праві соціального забезпечення, проведення їх класифікації та розкриття змісту родових ознак цієї правової категорії.

Виклад основного матеріалу. Кожне явище об'єктивної дійсності наділене певними властивос-

тями, які визначають його зміст і дають змогу говорити про особливості. Такі властивості прийнято називати ознаками.

У філософському словнику за редакцією В.І. Шинкарука під ознаками запропоновано розуміти особливості предмета чи явища, які визначають подібність свого носія до інших об'єктів пізнання або відмінність від них. Сукупність ознак дає змогу відрізнити предмет (явище) від інших предметів (явищ) [1, с. 532].

Під час характеристики юридичних фактів у праві соціального забезпечення може бути виділено багато різновидів ознак. Найважливішим є поділ на характерні (суттєві) та нехарактерні (несуттєві) ознаки, що відповідає головним і другорядним властивостям.

Суттєвими називають ознаки, які визначають природу досліджуваного об'єкта. Суттєві ознаки виступають основою узагальнення предметів у понятті та виділення їх серед інших схожих із ними предметів [2, с. 125].

Для того щоб виокремити характерні ознаки, які визначають головні властивості юридичних фактів у праві соціального забезпечення, варто дослідити умови, яким вони мають відповідати, а саме:

1) безпосереднє відображення ознаки в досліджуваному явищі;

2) нестандартність ознаки, що передбачає будь-яке відхилення від норми;

3) стійкість ознаки;

4) відносну незалежність ознаки, тобто малоїмовірність її зміни під впливом різних факторів [3, с. 34–35].

Визначити дієвість цих умов під час виокремлення характерних ознак юридичних фактів у праві

соціального забезпечення можна на прикладі соціального ризику.

Так, соціальний ризик є основним елементом фактичного складу як підстави виникнення правовідносин із соціального забезпечення. Ця обставина чітко й однозначно закріплена правовими нормами та безпосередньо відображена в юридичному факті як конкретних життєвих обставинах (однією з них є саме соціальний ризик), що зумовлюють соціально значимі наслідки, зокрема, виникнення правовідносин щодо надання конкретних видів соціального захисту.

Говорячи про нестандартність цієї ознаки, варто вказати, що фактичним складом є комплекс різнорідних, самостійних життєвих обставин, кожна з яких самостійно може мати значення юридичного факту [4, с. 69]. Для кожної галузі права, у якій соціально значимі наслідки виникають на підставі складних юридичних фактів, ця сукупність (комплекс) відрізняється. Для жодних галузевих правовідносин соціальний ризик не має такого значення, як у праві соціального забезпечення.

Стійкість і відносна незалежність досліджуваної ознаки знаходить своє відображення у визначенні соціальних ризиків у правових нормах. Так, відповідно до ст. 6 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. право на цей вид соціального захисту мають громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, у разі настання складних життєвих обставин, що можуть бути зумовлені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками й способом життя, унаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатність чи можливість самостійно піклуватись про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті тощо. Лише життєві обставини, зумовлені наведеними й деякими іншими соціальними ризиками, визначеними в нормативно-правових актах, спричинюють виникнення правовідносин із соціального обслуговування. Ні воля осіб, ні жодні інші обставини, крім внесення змін до чинного законодавства в цій сфері, не можуть вплинути на таку ознаку юридичного факту, як підстави виникнення правовідносин соціального обслуговування.

Таким чином, соціальний ризик як основний елемент фактичного складу, що зумовлює динаміку правовідносин із соціального забезпечення, є характерною ознакою юридичних фактів у праві соціального забезпечення. До характерних ознак досліджуваного явища можна також віднести виникнення галузевих правовідносин лише на підставі складних юридичних фактів, багатofункціональність, порядок встановлення, зв'язок із трудовими правовідносинами, договірний характер юридичних фактів у сфері недержавного соціального забезпечення.

Крім того, ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення можна поділити на родові й видові.

У логіці родовою називають ознаку, що притаманна предметам певного класу, у межах якого пере-

бувають предмети, відображені в цьому понятті. Родова ознака для таких предметів є нерозрізною [5, с. 153].

Видовою, специфічною ознакою є властивість певної сукупності предметів певного роду. Видових ознак може бути багато. Це залежить від ступеня й рівня дослідження предмета [5, с. 125–126].

Родовими ознаками юридичних фактів у праві соціального забезпечення є ті їхні особливості (властивості), які визначають подібність цього явища до юридичних фактів в інших галузях права.

Водночас у межах кожної галузі права юридичним фактам притаманні певні специфічні особливості, що відрізняють їх від змісту цієї правової категорії у сфері інших галузей правової системи. Не є винятком і юридичні факти у сфері права соціального забезпечення.

Саме ця обставина свідчить про наявність родових ознак юридичних фактів у праві соціального забезпечення, якими є такі їхні особливості, які відмінні від властивостей юридичних фактів як підстав для динаміки соціально значимих наслідків у межах інших галузей права.

На переконання А.М. Головистікової, юридичні факти як правове явище характеризують матеріальні та ідеальні ознаки. До першої групи ознак належить те, що вони є конкретними обставинами, які існують у сфері суспільних відносин, певним чином виражаються зовні (мають зовнішнє вираження чи прояв), несуть інформацію про стан суспільних відносин, що складають предмет правового регулювання [6, с. 256].

Прихильником поділу ознак юридичних фактів на дві групи (матеріальні та нормативні) є також А.М. Завальний, який до ознак матеріальної складової частини юридичних фактів включає такі: а) конкретність, індивідуальність; б) відображення інформації про стан суспільних відносин, що входять до предмета правового регулювання; в) зовнішнє вираження; г) включення до складу юридичного факту реальних або неіснуючих соціальних ситуацій чи припущень щодо них [7, с. 230].

Проте, на нашу думку, остання ознака, яку виділяє вчений, потребує уточнення. Так, С.М. Синчук зазначає, що визначення нормою права суб'єктів, правових зв'язків між ними, об'єктів чи юридичних фактів не створює саме по собі їх у фізичному просторі (фактично) [8, с. 459]. Правові норми є лише передумовами виникнення й формування юридичних фактів як підстав виникнення реальних правовідносин. Тому складовою частиною юридичного факту в праві соціального забезпечення не може бути неіснуюча соціальна ситуація або припущення щодо неї. Лише реально існуючі, об'єктивні, конкретні життєві обставини можуть зумовлювати соціально значимі наслідки, у тому числі в праві соціального забезпечення.

До нормативних ознак юридичних фактів А.М. Завальний відносить безпосередню або опосередковану передбаченість нормою права, фіксацію у встановленій законодавством процедурно-процесу-

альній формі та можливість зумовлювати передбачені нормами права юридичні наслідки [7, с. 231].

Аналізуючи ознаки юридичних фактів без виділення їх видів залежно від аспектів розуміння цієї правової категорії, В.Б. Ісаков зробив висновок про те, що вони несуть інформацію про стан суспільних відносин, які складають предмет правового регулювання, виражаються зовні, вказують на наявність чи відсутність певних явищ матеріального світу, спричиняють передбачені законом правові наслідки [9, с. 21].

В.Н. Протасов, проводячи дослідження характерних рис юридичних фактів, наводить такі думки:

1) за своєю соціальною природою юридичні факти – це життєві обставини, які самі по собі не можуть викликати юридичні наслідки. Така якість надається їм юридичними нормами, прийняття яких залежить від правотворчого суб'єкта. Однак робиться це під впливом закономірностей суспільного розвитку. Тому юридичні факти мають глибоку суспільну природу. Таким чином, юридичні факти – це суспільно-юридичні явища;

2) юридичні факти опосередковують рух правових відносин (виникнення, зміну, припинення). І якщо правосуб'єктність розглядати як особливе юридичне право в межах загальнорегулятивних правовідносин, то фактичні умови правосуб'єктності (вік, осудність тощо) за своєю природою й механізмом дії також є юридичними фактами;

3) юридичні факти зумовлюють правові наслідки лише у взаємодії з правовими нормами;

4) вказівки на юридичні факти та їх опис містяться в гіпотезах юридичних норм. Поряд із нормами й суб'єктами права юридичні факти є однією з передумов виникнення правовідносин [10, с. 124].

На думку Ю.М. Оборотова, юридичним фактам притаманні такі характеристики, як законність, обґрунтованість, здатність зумовлювати правові наслідки, конкретність, інформативність, оформленість, дієвість [11, с. 57]. Однак така позиція науковця є дискусійною, на думку О.В. Макух, яка вказує, що законність та оформленість не є безумовними ознаками юридичних фактів. Учений обґрунтовує це тим, що такий різновид юридичних фактів, як дії, не завжди є законним; іноді учасник правовідносин може вчинювати протиправні дії, з якими норма закону також буде пов'язувати настання тих чи інших правових наслідків. Щодо оформленості як ознаки юридичних фактів науковець вказує на те, що вона не притаманна такому виду юридичних фактів, як події, оскільки останні не залежать від волі особи [12, с. 4].

Однак, на наше переконання, така критика є недостатньо обґрунтованою, особливо у сфері права соціального забезпечення. Справді, юридично значимі обставини, що зумовлюють правові наслідки, не завжди законні, проте змістом цієї ознаки є не відповідність діянь вимогам юридичних норм [13, с. 197], а лише визнання таких дій і вчинків юридично значимими, тобто такими, що зумовлюють певні правові наслідки.

Щодо іншого прикладу, наведеного О.В. Макух як критика позиції Ю.М. Оборотова, варто зазначити, що

хоча події не залежать від волі людей, проте лише після належного оформлення їхніх наслідків можна говорити про те, що конкретна подія є юридичним фактом. Так, сама по собі аварія на Чорнобильській атомній електростанції не зумовлює жодні правові наслідки, водночас після оформлення відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 20 січня 1997 р. № 51 особою, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, посвідчення, яке надає право користуватись пільгами й компенсаціями, встановленими Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. та іншими актами законодавства, ця подія набуває статусу юридичного факту.

Висновки. Таким чином, ознаками юридичних фактів у праві соціального забезпечення є особливості (властивості), які визначають схожість цього явища з відповідними об'єктами пізнання в інших галузях права, а також їхні суттєві відмінності.

Ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення поділяються на дві великі групи – на родові та видові.

Родовими ознаками юридичних фактів у праві соціального забезпечення є ті їхні особливості (властивості), які визначають подібність цього явища до юридичних фактів в інших галузях права.

На підставі дослідження окреслених позицій науковців можна зробити висновок, що до родових (загальних) ознак юридичних фактів у праві соціального забезпечення належать такі:

1) конкретність, що полягає лише в можливості реальних життєвих обставин і явищ реальної дійсності зумовлювати правові наслідки. Думки, емоції, переконання такої властивості не мають;

2) зовнішня вираженість, що передбачає реальну наявність або відсутність певних явищ, оскільки юридичне значення мають як позитивні факти, що зумовлюють юридичні наслідки своєю наявністю, так і негативні факти, правові наслідки щодо яких виникають за їх відсутності;

3) інформативність, зміст якої полягає в доведенні до відома суб'єктів права інформації про стан правовідносин, що належать до предмета правового регулювання права соціального забезпечення;

4) опосередкованість правовими нормами, що передбачає діалектичний зв'язок юридичних фактів і правових приписів: без норми права не може бути юридичного факту, проте без останнього не настають правові наслідки;

5) формальна визначеність, яка полягає у фіксації юридичних фактів у встановленій законодавством процедурно-процесуальній формі;

6) наслідковість, що передбачає зумовлення юридичним фактом передбачених нормою права юридично значимих наслідків, зокрема й динаміки правовідносин.

Видові ознаки юридичних фактів у праві соціального забезпечення – це якості, критерії юридичних фактів, що відрізняють конкретні життєві обставини

як підстави динаміки соціально значимих явищ у цій галузі права від інших структурних елементів правової системи.

До видових ознак юридичних фактів у праві соціального забезпечення належать такі:

1) виникнення, зміна й припинення правовідносин із соціального забезпечення на підставі юридичного фактичного складу;

2) соціальний ризик, що є основним елементом юридичного фактичного складу, необхідного для виникнення, зміни та припинення правовідносин із соціального забезпечення;

3) багатофункціональність юридичних фактів у праві соціального забезпечення, що полягає в їхній можливості виступати одночасно правозмінюючими, правоприпиняючими або правостворюючими юридичними фактами;

4) особливий порядок встановлення юридичних фактів;

5) тісний зв'язок юридичних фактів у сфері соціального забезпечення з трудовими правовідносинами;

6) договірний характер юридичних фактів у сфері недержавного соціального забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
2. Конверський А.Є. Логіка : [підручник для студ. юрид. фак-тів] / А.Є. Конверський. – 5-те вид., перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 320 с.
3. Кофанов А.В. Криміналістика: питання і відповіді : [навч. посібник] / А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський, Я.В. Кузьмічов та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 280 с.
4. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 192 с.
5. Конверський А.Є. Логіка (традиційна та сучасна) : [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / А.Є. Конверський. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 536 с.
6. Теория государства и права : [учебник] / [А.С. Пиголкин, А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев, А.Х. Саидов] ; под ред. А.С. Пиголкина. – М. : Юрайт-Издат, 2005. – 613 с.
7. Завальний А.М. Інтерпретації дефініції юридичного факту: плюралізм наукових підходів / А.М. Завальний // Юридичні факти в системі правового регулювання : матер. VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 листопада 2015 р.) / за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. – К. : ВД «Дакор», 2015. – С. 225–232.
8. Синчук С.М. Щодо поняття юридичного факту за правом соціального забезпечення / С.М. Синчук // Юридичні факти в системі правового регулювання : матер. VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 листопада 2015 р.) / за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. – К. : ВД «Дакор», 2015. – С. 458–462.
9. Исаков В.Б. Юридические факты в российском праве : [учеб. пособие] / В.Б. Исаков. – М. : Юстицинформ, 1984. – 144 с.
10. Протасов В.Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: вопросы и ответы / В.Н. Протасов. – М. : Новый Юрист, 1999. – 240 с.
11. Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс) / Ю.Н. Оборотов. – О. : Юридическая литература, 2004. – 184 с.
12. Макух О.В. Поняття та значення юридичних фактів у динаміці фінансових правовідносин / О.В. Макух // Теорія і практика правознавства. – 2015. – Вип. 2(8). – С. 1–12.
13. Матузов Н.И. Теория государства и права : [учебник] / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М. : Юристь, 2004. – 512 с.